

компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів, сприяє формуванню мотиваційно-ціннісної, пізнавальної, операційно-діяльнісної, творчої, соціальної та емоційної компетентностей учнів ПТНЗ. Запропонована методика дозволила удосконалити зміст гурткової роботи і вплинути на розвиток мотиваційної та творчої сфер особистості гуртківців, що знайшло своє відображення у творчих здобутках учнів.

Використана література

1. Гончаренко, С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У. Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн., виправ. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
2. Про затвердження Типових навчальних планів для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України / Наказ МОН України № 676 від 22.07.2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS9006.html
3. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року / Указ Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrayini.html>
4. Соколова, Г.Н. Культура труда в социальном развитии рабочего класса: Опыт социол. исслед. / Г.Н. Соколова ; под ред. Е.М. Бабосова. – Минск : Наука и техника, 1984. – 220 с.
5. Сухович, Г. Факторно-критеріальна модель захисту науково-дослідницької роботи учня – члена Малої академії наук учнівської молоді / Г.Сухович // Система оцінювання 2012 [Електронний режим]. – Режим доступу: http://man.gov.ua/ua/activities/competition_protection/year-2014/assessment-2012.

Формування професійних якостей в процесі рідномовної підготовки

Сфера сервісу охоплює майже усі напрями людської діяльності. Вона являє собою особливий вид професійної діяльності із надання матеріальних і духовних послуг споживачам й організаціям. З огляду на економічну перспективність сфери обслуговування виникає потреба у якісному кадровому забезпеченні цієї галузі. Сьогодні конкурентоздатність випускника визначається не лише наявністю у нього суми необхідних знань, а й володінням основними процедурами професійної діяльності, інноваційними технологіями, переліком професійних якостей. Професійні якості у поєднанні з професійними знаннями, вміннями і навичками дозволяють фахівцеві успішно виконувати професійну діяльність, тому формування і розвиток професійних якостей є пріоритетом сучасної професійної освіти. Методологічний аспект формування професійних якостей особистості розглянуто у працях А. Деркача, Б. Душкова, Е. Зеєра, Н. Кузьминой, Ю. Поварьонкова, В. Сластьоніна, Б. Смірнова, В. Щадрикова та ін. Численні дослідження і публікації засвідчують також інтерес науковців до проблеми професійних якостей та їх ролі у становленні різногалузевих спеціалістів: Н. Андрейченко (менеджер), В. Гаврилюк (водій), Л. Денисенко (швея), Е. Зеєр, Н. Кузьміна (педагогів), М. Лобур (спеціаліст сфери харчування), Л. Шестакович (токарь). У психолого-педагогічній літературі зміст поняття «професійні якості» / «професійно значущі якості» з'ясовували А. Маслоу, О. Смирнова, В. Щадриков, В. Ягупов та ін. Відтак здійснено чимало спроб класифікувати професійні якості (А. Бабенко, Р. Гейзерська, Е. Зеєр, М. Корольчук, Б. Ломов, В. Маріщук, В. Щадриков та ін.).

Аналіз наукових праць свідчить, що до професійних якостей відносять не лише психофізіологічні, психологічні характеристики особистості (Я. Когут, В. Рибалка, О. Столяренко та ін.), а й вміння, здібності та властивості особистості (О. Волков, О. Сегеда, В. Чирков), що пояснює взаємовизначеність перелічених понять. Таким чином, сукупність пов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок) і розвиток психічних процесів, необхідних для якісної продуктивної діяльності, об'єднуються в поняття «професійні якості спеціаліста».

Виявлення особистісних і професійних якостей фахівця, пошук шляхів, способів їх формування і розвитку у процесі професійної підготовки зумовлюється специфікою професійної, у нашому випадку – сервісної діяльності. З іншого боку, професійні якості є формувальним елементом відповідної професії, що визначає ефективність роботи майбутнього працівника [23]. Це дає змогу сучасним дослідникам професійних якостей аналізувати їх як важливий структурний компонент професійної компетентності.

Професійні якості розвиваються під час навчання в ПТНЗ та подальшій діяльності, а їх перелік варіюється з огляду на розвиток відповідної галузі. Так, сфера послуг працює на перетині економіки, техніки, естетики, психології, мистецтва, тому комерційні та економічні аспекти надання послуг тісно переплітаються з соціальними і культурними, тому майбутній кваліфікований робітник сфери обслуговування повинен усвідомлювати (розуміти) сутність і соціальну значущість обраної професії. Хоча праця у сфері послуг не матеріалізується у конкретних предметах, однак ця галузь відіграє певну роль в матеріальному життєзабезпеченні людей, реалізації їх соціокультурних і духовних потреб, що дозволяє поєднувати у сервісній діяльності техніко-технологічні процеси і процеси гуманізації усіх сторін життєдіяльності людини. Зокрема, сервісний працівник має можливість впливати на формування особистості клієнта, виховувати його смаки, споживчу культуру, прищеплювати морально-етичні норми.

Діяльність у сфері обслуговування зорієнтована на клієнта з його запитамі, побажаннями, потребами. Незважаючи на залежність процесу обслуговування від потреб і запитів споживача, працівник цієї галузі виступає суб'єктом своєї професійної діяльності, тому що має право вибору засобів і способів виконання послуги з урахуванням професійноетичних норм і можливостей закладу/фірми. Така суб'єктна позиція надає можливість сервісному працівникові реалізувати індивідуальний і творчий підхід до справи. Водночас безпосередній контакт працівника із споживачем обумовлює необхідність високої кваліфікації та професійної майстерності виконавця послуг, тому таким актуальним є визначення системи професійних якостей, які характеризують сучасних працівника сервісної галузі.

На базі експериментальних майданчиків відділу гуманітарної освіти Львівського науково-практичного центру Інститут ПТО НАПН

України (Львівське ВПУ ресторанного сервісу і туризму, Львівський професійний ліцей побутового обслуговування) готують фахівців за такими спеціальностями: кухар, кондитер, офіціант, бармен адміністратор, покоївка, агент з організації туризму, перукар, взуттєвик, кравець, флорист та ін. Представники названих спеціальностей надають *побутові* послуги, що являє собою особливу споживчу якість, яка задовольняє конкретну побутову потребу індивіда або групи тощо. На думку М. Лобура, людина, яка надає побутові послуги повинна виявляти інтерес до професії, відзначатися відповідальністю, моральністю, особистою активністю, самостійністю, готовністю до прийняття нестандартних рішень, працелюбністю, товариськістю, доброзичливістю, емпатією, привітністю, прагненням до емоційного зростання тощо [12]. Очевидно, що сучасний динамічний ринок послуг вносить свої корективи у підготовку майбутніх сервісних працівників, у тому числі й у перелік професійних якостей. Серед основних груп професійних якостей, що необхідні кваліфікованим робітниками у сфері побутових послуг: інтелектуально-гносеологічні, соціальні, морально-вольові, організаційні, комунікативні, емоційні. Як слушно зазначає Н. Іванова, якісний склад кожної із зазначених груп буде визначатись специфікою професії [10, 163-166].

На основі аналізу наукових праць, присвячених професійним якостям та результатам констатувального експерименту, були виокремлені групи професійних якостей, розвиток яких є перспективним у процесі рідномовної підготовки, а саме *комунікативні* і *творчі*. Кожна із названих груп включає низку якостей, які розглянемо ґрунтовніше.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення культурно-історичної теорії про роль мови в розвитку особистості, її здібностей і якостей (Л. Виготський, М. Бахтин, А. Леонтьєв, А. Маркова), а також компетентнісний (М. Пентилюк, О. Горошкіна), особистісно орієнтований (У. Гончаренко, А. Маслоу), аксіологічного, герменевтичний (Х. Г. Гадамер, М. Гайдеггер), міжпредметний (О. Біляєв, А. Конишева, М. Пентилюк) підходи в мовній освіті. У сучасному освітньому середовищі розроблення проблеми формування професійних якостей розв'язується в рамках названих підходів, які конкретизуються в системі професійномовної підготовки.

Особистісно-орієнтований підхід є вихідною точкою розвитку професійних якостей майбутнього спеціаліста і розглядає ці якості як

особистісні утворення. У контексті даного підходу рідномовна підготовка має передбачати особистісний ріст учня як суб'єкта навчальної діяльності, реалізовувати його мотиви, інтереси, цілі, ціннісні орієнтації. У методичному плані даний підхід перегукується з розвивальним навчанням, основний принцип якого передбачає оволодіння учнями прийомами саморозвитку.

Аксіологічний підхід обґрунтовує професійні якості як такі, що відображають потреби особистості в засвоєнні системи цінностей, закріплених у культурі й етиці професійної діяльності. Такі якості, як *чесність, порядність* у ставленні до оточуючих; *повага, ввічливість, доброзичливість, тактовність, врівноваженість, стриманість, довіра* в сервісній сфері мають для особистості як певну суб'єктивну цінність, так і смисл у контексті повноцінного професійного становлення.

Застосування *герменевтичного підходу*, який досліджує закони взаємодії людей за допомогою конкретних категорій мови, найважливішими з яких є тексти, розкриває безпосередній зв'язок оволодіння професійними якостями з одночасним розширенням можливостей розуміння, тлумачення, інтерпретації професійних явищ, процесів задля постановки реальних цілей і способів їх досягнення. Даний підхід передбачає розвиток професійних якостей за допомогою семантичного і феноменологічного простору професійної мови, набуття навичок розуміння та інтерпретації передусім фахових текстів.

Міжпредметний підхід відкриває можливості розширення цілісного розуміння професійних якостей як відкритої системи, органічно пов'язаної із існування особистості в навчанні, професії, культурі, повсякденному житті. Педагогічна проекція цього підходу полягає в важливій ролі міжпредметних зв'язків, в роботі усіх педагогів професійно-технічного навчального закладу задля розвитку здібностей і якостей учнів на основі системних знань, створенні у них цілісного уявлення про сервісну діяльність, її структуру та зв'язок з іншими формами діяльності.

Спільним знаменником застосування визначених вище підходів є *компетентнісний*, який інтегрує механізми і принципи різних підходів задля наближення системи мовної підготовки в ПТНЗ до завдань майбутньої професійної діяльності з тим, аби мовна освіта розширювала можливості професійної самореалізації учнів ПТНЗ. У межах даного підходу професійні якості майбутнього спеціаліста розглядаються як певні метаякості, на базі яких з появою професійного досвіду формуються професійні компетенції.

Важливим показником якості рідномовної освіти є мовна, мовленнєва, комунікативна компетенція учнів, яка виявляється в їх здатності розв'язувати загальнокультурні (спілкуватись з колегами, клієнтами) і професійні (читати фахову літературу) завдання, використовуючи мовні засоби. Сформованість названих компетенцій у випускників ПТНЗ суттєво збагачує їх можливості в оволодінні професійно орієнтованими знаннями, джерелом яких є професійні тексти українською та іноземними мовами, що у підсумку впливає на якість професійної освіти.

Застосування названих підходів (за умов відбору відповідного дидактичного матеріалу) дозволяє формувати в учнів ПТНЗ активне ставлення до навчання, а також ціннісні і світоглядні орієнтири, допомагає соціалізуватись, адаптуватись у професійній сфері, а також сприяє зміні якісних характеристик інтелектуальної, емоційної сфер діяльності учнів. Таким чином, мова як засіб набуття професійних знань стає чинником інтелектуального розвитку особистості майбутнього сервісного працівника.

У контексті задекларованих підходів розглядатимемо можливості формування і вдосконалення виокремлених (комунікативних і творчих) професійних якостей на заняттях з української мови. Зазначимо, що поняття «формування» відображає результат активних форм впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на процес розвитку, тому формування професійних якостей – це їх утворення і розвиток у процесі професійної підготовки, у нашому випадку мовно-мовленнєвої. З метою розвитку професійних якостей вивчення української мови повинно вибудовуватись так, щоб поєднувати у своєму змісті, методиці і самому навчальному процесі не стільки власне лінгвістичні знання, скільки особливості професійної мови й досвід професійної вербальної взаємодії. Адже універсальність мови дозволяє розвивати не лише професійні компетенції відповідного галузевого спеціаліста, а й певні якості і здібності, які є обов'язковою основою для перших, що у підсумку дозволяє забезпечити органічний зв'язок між навчанням мови і освоєнням професії.

Чітке уявлення про професійні якості майбутнього сервісного працівника уможлиблює виділення основних змістових напрямів (аспектів), ефективних форм і методів, що підпорядковані формуванню професійних якостей в учнів ПТНЗ:

- 1) *термінно-лінгвістичний* напрям: підсилює професійну зорієнтованість мовно-мовленнєвої підготовки, що дозволяє покращити засвоєння учнями термінології обраного фаху, сприяє адекватному сприйманню і розумінню фахової інформації на

заняттях із спецдисциплін, оптимізує роботу з фаховою літературою (підручниками, посібниками, періодичними виданням), уможлиблює продуктивну вербальну комунікацію з колегами і клієнтами.

- 2) *пізнавально-герменевтичний* напрям: полягає в усвідомленому засвоєнні мови на текстовій основі. Текст, будучи водночас засобом і кінцевою метою вивчення мови, дозволяє збалансувати лінгвістичні і нелінгвістичні знання.
- 3) *інтерактивний* напрям: організація навчально-виховної взаємодії, що побудована на використанні інтерактивних методів і прийомів, що дозволяє активізувати пізнавальний і творчий потенціал учнів.

Комунікативні якості. Як зазначає І. Довженко, від уміння професійно спілкуватися залежить імідж, налагодження контакту з клієнтами, успіх у кар'єрі фахівця сфери обслуговування [7]. У групі *комунікативних* якостей актуальних у професійній діяльності майбутнього фахівця сервісу і туризм важливе місце поосідає *уміння слухати*. Спілкування у сфері обслуговування відбувається здебільшого в усній формі, а усне мовлення, його розвиток і збагачення неможливі без вироблення та вдосконалення вмінь сприймати мовлення на слух. Про важливість цього виду мовленнєвої діяльності свідчать дані, зафіксовані Ф. Бацевичем. Зокрема, лінгвіст зазначає, що приблизно 42% мовленнєвої діяльності людини припадає на слухання, 30% – на говоріння, 15% – на читання і 11% – на письмо, а понад 70% часу людина витрачає на спілкування з іншими [1, 101-102]. Уміння слухати – одне з основних умінь, що визначає комунікабельність людини. Його сутність полягає у розпізнаванні необхідної інформації, розумінні наміру співрозмовника, тобто відображає рецептивний бік процесу спілкування. На думку психологів, вміння і навички слухати, визначають успіх навчання і спілкування, за умови, що слухання активне. Активне слухання забезпечує адекватне сприйняття партнера і водночас вплив на нього, крім того, цей вид слухання включає комунікативний компонент, адже слухач виконує так звані «комунікативні сигнали», наприклад, повторювати сказане співрозмовником, уточнювати його висловлювання тощо. В. Лозниця перелічує основні принципи активного слухання, реалізація яких забезпечує високу ефективність усної комунікації. До основних принципів активного слухання автор відносить: зосередженість на співрозмовникові та змісті спілкування, «підігравання» адресатові, співпереживання, неформальна зацікавленість, підказування варіантів та ін. [13]. Крім того, процес аудіювання вимагає високої активності

всіх психічних механізмів, задіяних у процесі мовленнєвої діяльності, тому спеціальне навчання аудіювання, як зазначає Т. Ладиженська, позитивно впливає на розвиток мовленнєвого слуху, мовленнєвої пам'яті, на розвиток усного мовлення, зокрема, його виразності, на засвоєння норм вимови і написання [15, 267].

У системі аудіювання виділяють три компоненти: сприймання, порівняння-розпізнавання, розуміння. Правильне і точне сприймання стає основою для конструювання власного висловлювання, адекватного почутому. Порівняння-розпізнавання – це вміння диференціювати почуте, інтегрувати і структурувати його в смислові комплекси (план, тези, конспект), утримувати в пам'яті під час слухання. Розуміння тексту – це вміння декодувати інформацію. О. Горошкіна підкреслює, що взаєморозуміння між людьми залежить передусім від їхньої здатності розуміти текст (почуте, прочитане), а узагальнені вміння текстосприйняття і текстотворення формуються як взаємопов'язані і взаємозумовлені [19, 72]. Структура аудіювання як виду навчальної діяльності передбачає оволодіння і виконання учнями системи послідовних дій і операцій, які відображено у таблиці:

Дії	Операції
перцептивні	Сприйняття, впізнавання, розуміння мовної (фонетичної, граматичної, лексичної) інформації прослуханого тексту.
мислительні	Декодування, виокремлення одиниць смислової інформації, виділення у тексті головних деталей, тобто аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, порівняння тощо.
мнемічні	Завершальний синтез, а саме, смислової обробку інформації (компресію, інтерпертацію), формування образу, впізнавання, опізнавання шляхом порівня з еталонним.
моторні	Проговорювання засобами внутрішнього мовлення.

Викладене дозволяє виділити чотири основних механізми, що забезпечують ефективне аудіювання: 1) *мовленнєвий слух* – відповідає за сприйняття усного мовлення, членування його на смислові синтагми, словосполучення, речення. Завдяки мовленнєвому слуху відбувається впізнавання знайомих образів в потоці мовлення; *пам'ять*: як відомо психологи виділяють два основних види пам'яті – довготривалу і короткотривалу. Остання утримує сприйняте протягом десяти секунд, за цей час відбувається відбір найсуттєвішого для людини у даний момент, однак відбір можливий лише за умови впізнавання, тобто порівняння, сприйнятого з еталоном, що

зберігається у довготривалій пам'яті. Ще одним видом пам'яті важливим для сприймання мовлення на слух є оперативна пам'ять, яка утримує інформацію значно довше, ніж десять секунд й працює максимально ефективно, якщо є установка на запам'ятовування, у нашому випадку йдеться про наявність чітко сформульованої мовленнєвої задачі. Названі види пам'яті тісно взаємопов'язані і відповідають за певний етап процесу аудіювання; 3) *ймовірнісне прогнозування* (антиципація) – це породження гіпотез можливого розгортання текстового змісту. У методиці виділяють смислове і лінгвістичне прогнозування. Смислове прогнозування визначається знанням контексту, а відтак ситуацій, які передбачають використання певних синтаксичних структур, кліше тощо. Лінгвістичне прогнозування базується на такій властивості мовних одиниць як валентність – спектр сполучуваності. На думку С. Гапонової, антиципація є ключовим фактором у сприйманні усного мовлення [2, 9]. Отже, чим більший словниковий запас учнів, чим міцніші граматичні навички й володіння мовленнєвими моделями, тим легше йому розпізнавати, розуміти і запам'ятовувати почуте; 4) *артикулювання* – під час аудіювання невідбувається внутрішнє проговорювання мовлення; чим чіткіше проговорювання тексту, тим ефективніше сприйняття й розуміння тексту.

О. Хорошковська слушно зазначає, що в початковому процесі аудіювання має місце щоденно. Воно необхідне для виконання різних видів навчальних робіт [22, 88], а також сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, виробляє уміння й навички, необхідні для обміну вербальною інформацією.

Уроки аудіювання передбачені програмою з української мови, що зумовлено потребою розвивати в учнів уміння спілкуватись, сприймати усне мовлення на слух, розуміти його, аналізувати, виокремлювати з почутого ті компоненти, які необхідні для розв'язання комунікативних задач. Прикметно, що необхідність слухати уже містить комунікативне завдання, тому важливо стимулювати інтерес до змісту повідомлення, який забезпечить готовність учнів до сприйняття інформації. На заняттях з української мови сприймання на слух та виконання завдань до тексту сприяє збагаченню словникового запасу учнів, засвоєнню правил української орфоєпії, акцентології, а також виробляє уміння розрізняти омоніми, пароніми, тлумачити значення слів, знайомить учнів із стилістичними засобами, законами евфонії тощо. Розвиток аудіативних вмінь також

актуальний в контексті реалізації принципу міжпредметних зв'язків, позаяк значну частину навчальної інформації під час вивчення спецдисциплін учні отримують в усній формі. Таким чином, аудіювання не лише сприяє формуванню комунікативних якостей, а й дозволяє розв'язувати цілий комплекс навчальних завдань.

Ефективна комунікація як інтрапрофесійна, так і спілкування з клієнтами, неможлива без сформованих умінь і навичок терміновживання. Таким чином, однією з ключових якостей будь-якого галузевого фахівця є сформована термінна компетенція – здатність фахівця відповідати вимогам професії (на рівні еталонних норм) та демонструвати належні особисті якості в ситуаціях професійного спілкування, використовуючи для цього знання фахової термінології в усному і писемному мовленні [6]. Відомо, що мова і професія – невіддільні, у так званих лінгвоінтенсивних професіях, до яких належить сфера обслуговування, однак аби мовні знання, уміння і навички служили професії, необхідні сукупні зусилля науковців, методистів, викладачів ПТНЗ. Учені-психологи і психолінгвісти довели, що мова і мовлення є універсальним засобом розвитку людини, формування вищих психічних функцій (Л. Виготський, М. Бахтин, А. Бодальов, П. Гальперін, А. Леонтьєв та ін.). На базі названих функцій утворюється важливі структури людської свідомості, особистісні новоутворення, у тому числі професійні. Однак зміст дисципліни «українська мова» не завжди відповідає практичним запитам майбутньої професійної діяльності. Тоді як у ПТНЗ вивчення мови як рідної, так й іноземної повинно корелювати з майбутньою професійною діяльністю, тобто бути професійно орієнтованим. Проблеми професіоналізації мовної підготовки розробляються у рамках професійної лінгводидактики, яка є частиною теорії і методики професійної освіти. Для педагогічного забезпечення розвитку термінної компетенції необхідно створення лінгвопрофесійного середовища, яке формують педагоги-мовники, викладачі професійно орієнтованих дисциплін, майстри виробничого навчання.

Кожна із спеціальних мов обмежена рамками відповідної професії, однак є фахові мови, які з огляду на своє соціальне, культурне, виховне призначення перебувають на межі термінного поля і загальнолітературної мови, адже ними послуговується широке коло користувачів, незалежно від професії, освіти, соціального становища, йдеться, зокрема про підмови сфери обслуговування. Таким чином,

правильність, точність професійного мовлення працівника сфери сервісного працівника не лише уможливило ефективну професійну діяльність і взаємодію, а й впливає на формування мовленнєвої культури споживача.

Термінологія сервісної і туристичної галузі представлена різними за походженням і структурою термінами, що охоплюють як загальнонавчальну лексику, так і термінну, причому фаховий тезаурус працівника сервісу і туризму включає поняття зі сфери економіки, права, менеджменту, маркетингу, культурології, психології тощо. Крім того, у сфері обслуговування, яка стрімко розвивається, з'являються щораз нові терміни, які, як правило, є запозиченими з англійської, італійської французької мов. Нові лексеми часто калькуються з порушенням фонетичних і граматичних законів української мови (*поінт кат, стайлінг, кейтерінг, хостел, хостелінг, ноу-хау, оленкюзі, горящі путівки, промоушен*), що значно ускладнює процес засвоєння учнями фахових слів. Ситуація ускладнюється через некодифікованість галузевої терміносистеми, відсутністю словників, які б фіксували нормативне терміновживання. Усе зазначене а також значний обсяг професійної лексики, який повинні опанувати учні ПТНЗ протягом навчання, її «розпорошеність» за дисциплінами (гуманітарними, природничо-математичними, професійно орієнтованими) зумовлює потребу цілеспрямованої і системної роботи із засвоєння фахових слів та їх правильного і точного вживання у професійному мовленні, контекстуальної актуалізації термінів, правописного тренінгу тощо.

Провідне місце у виробленні термінних умінь і навичок належить різнотипним вправам. Принципово важливим є системність і поступове ускладнення у виконанні вправ, що забезпечуватиме активну пізнавальну діяльність учнів, а також сприятиме формуванню цілісного уявлення про структуру й особливості галузевої мови, а також про логіко-понятійну систему понять фаху. Під системою вправ розуміємо «організацію взаємопов'язаних дій (від рецептивних, елементарних за операційним складом до комплексних, продуктивних), розташованих у порядку зростання мовних та операційних труднощів...» [3, 31], що відбиває етапність у формуванні відповідних умінь і навичок. Побудова системи вправ, що забезпечуватиме засвоєння сервісної термінології, ґрунтується на психолінгвістичній концепції поетапного засвоєння лексичних одиниць (М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв та ін.): введення терміна

(презентація), засвоєння його значення; закріплення терміна в пам'яті: первинне закріплення – вживання терміна у репродуктивних видах мовленнєвої діяльності, вторинне – використання терміна у частково продуктивних видах мовленнєвої діяльності; практичне застосування засвоєних термінів під час виконання творчих завдань. З огляду на зазначене пропонуємо таку послідовність виконання вправ.

На етапі уведення термінологічної одиниці доцільно застосовувати вправи репродуктивного типу: виявлення (розпізнавання) терміна у навчальних текстах-зразках, які насичені фаховими лексемами; встановлення мотиваційних зв'язків між поняттям та його назвою, що дозволяє з'ясувати, чи термін спеціально створений для позначуваного ним поняття, чи почерпнутий із фондів загальнонавчальної лексики, чи запозичений з інших галузевих терміносистем. Така робота не лише сприятиме запам'ятовуванню термінів, а й розвиватиме мовне чуття учнів;

- правильна **вимова і наголошення терміна**. Наголос є одним з основних маркерів усного фахового мовлення (*фольга, чарівний, зручний, легкий, симетрія індустрія, бармен*);
- **семантизація терміна**, яка уможливує його правильне уживання у мовленні. Головною вимогою до навчальної семантизації є адекватність, тобто відповідність потребам того виду мовленнєвої діяльності, для здійснення якого необхідна ця мовна одиниця.; етимологізацією терміна. Ознайомившись із терміном та його значенням, учні можуть добирати терміни до запропонованих дефініцій і навпаки, укладати міні-словники за поданим текстом.
- **етимологічний аналіз** як методичний прийом активізує мовленнєво-мислительну діяльність учнів, підвищує зацікавлення учнів щодо виучуваного матеріалу, забезпечує виявлення і усвідомлення зв'язку терміна з іншими одиницями галузевої мови, допомагає з'ясувати семантику терміна і пояснити особливості його написання та уживання, виявляє генетичний зв'язок української термінології сфери обслуговування з відповідними терміносистемами в інших мовах. Крім того, етимологізація, запобігає появі хибних вербальних асоціативних зв'язків, а відтак і спотвореному розумінню та помилковому написанню термінів. На цьому етапі ефективним є використання вузькогалузевих навчальних термінних словників.

Після ознайомлення з новими термінами та їх семантизацією, необхідно закріпити первинні термінні навички. На цьому етапі варто

використовувати напівпродуктивні методи і прийомів. підбір українських або давнозапозичених відповідників до іншомовних термінів. У будь-якій галузевій термінології значне місце посідають запозичення. За допомогою словника фахових термінів учні можуть з'ясувати, з яких мов були почерпнуті слова на позначення термінів. Велика кількість іншомовних термінів утруднюють розуміння, що впливає на швидкість та ефективність засвоєння матеріалу, тому необхідно запропонувати учням дібрати до запозичених термінів українські відповідники. Такі завдання дозволяють також проілюструвати явища синонімії (*клієнт* – *споживач*, *бармен* – *кельнер*, *офіціант* – *гарсон*, *прейскурант* – *меню*, *мейк-ап* – *макіяж*) у галузевій терміносистемі, а також тренуватимуть мовне чуття, творче мислення учнів.

Опановуючи професію, учні знайомляться з історією виникнення і розвитку обраного фаху, тому ознайомлюються не лише з сучасними термінами, а й термінами-архаїзмами (*вояз*, *воязер*), діалектизми (*фризієр*), тому одним із видів словникових завдань на заняття з української мови може бути робота із текстом, у якому необхідно виявити терміни-архаїзми, діалектизми і замінити їх сучасними літературними відповідниками. Наприклад, у книзі О. Франко «Практична кухня» (1991р.) використано чимало питомих термінів, які вийшли з ужитку: *жовтець* – *майонез*, *парень* – *пудинг*, *надіваний* – *фарширований*, *накладанці* – *бутерброди* та ін. Така словникова робота не лише розширюватиме знання учнів про обраний фах, а й формуватиме соціокультурну компетенцію.

Розгляд лексико-семантичних відношень у системі фахових термінів необхідно доповнювати аналізом їх граматичних ознак, які визначають особливості їх формотворення, що є умовою правильного вживання термінів в усному і писемному мовленні. Більшість термінолексем сфери сервісу і туризму – це іменники, основними граматичними маркерами яких є категорії роду, числа і відмінка. Уміння правильно визначати і використовувати категорію роду, на думку М. Пентилюк, відіграє значну роль у формуванні мовленнєвої компетенції [14, 211]. Рід питомих українських термінів учні визначають автоматично, тоді як рід запозичених незмінюваних термінів викликає труднощі: *каре*, *суфле*, *фондю*, *суші*, *орегано* тощо, відтак необхідно актуалізувати правила визначення роду таких іменників, запропонувати ввести їх в контекст. Окремо у системі термінів сервісної галузі слід розглянути граматичне вираження

категорії числа. Так, більшість фахових слів з огляду на їх лексико-семантичну специфіку функціонують лише в однині, однак окремі терміни, маючи співвідносну форму однини, у професійному мовленні вживаються переважно у множині: (*апартаменти, андрути, бакенбарди, коклюшки, бреди, расти, вуса/и*) тощо. Родові і числові характеристики іменників-термінів визначають їх приналежність до однієї з чотирьох відмін, що зумовлює відповідну систему словозміни, засвоєння якої є необхідне для подальшого правильного вживання терміна. Найбільші труднощі виникають при творенні форм родового відмінка однини іменників II відміни ч.р. (*мус – мусу*), а також при творенні словосполучень з числівниковим значенням (*2 кілограми борошна, але 5 кілограмів борошна*). Виробленню умінь із правильного терміновживання сприяють робота з галузевим терміним словником та виконання вправ.

Ще одним важливим аспектом у процесі засвоєння фахової лексики є правописний, який потребує постійної уваги з боку учнів і вчителів. Галузеві терміни ілюструють низку орфограм: м'який знак (*консьєрж*), апостроф (*м'ята, м'ясо, тім'я*), подвоєння приголосних (*туш – тушю*), складних слів (*грум-сервіс, міні-бар, прайс-лист, шоколадно-горіховий, попелясто-русявий*), ненаголошених *е/и* (*перука, затискач*), правопис префіксів (*напівперманентний*). Розгляд перелічених орфограм необхідний для правильного вживання термінів у письмовому мовленні, а також дозволяє підвищити загальну грамотність майбутніх сервісних працівників. Пропонована система вправ дозволяє учням засвоїти галузеві терміни, а саме: співвідносити термін з відповідним поняттям, уміти витлумачити його, правильно вимовити і написати, а також надалі правильно застосовувати їх у професійному мовленні. Відтак учні можуть виконувати продуктивні вправи, які доцільно розробляти на основі фахових текстів.

Творчі якості, як і комунікативні, забезпечують операційну сферу у професійній діяльності сервісних працівників, сприяють перетворенню професійних знань, умінь і навичок в індивідуальний стиль і майстерність спеціаліста. Чимало дослідників пропонують перелік особливостей, що характеризують творчу особистість (І. Галактіонов, О. Лук, А. Матюшкін та ін.), однак найбільш повну класифікацію, на наш погляд, запропонувала С. Сисоєва, зокрема дослідниця виділяє понад 60 творчих якостей, що зумовлюють спрямованість майбутнього працівника на творчу діяльність. У межах

даної групи дослідниця виділяє оригінальність, ініціативність, допитливість, креативність [17, 127]. Розвиваючи творчу особистість, ми формуємо особистість здатну передусім до професійного саморозвитку. Важливою умовою такого саморозвитку є, на нашу думку, самоосвіта, адже, здобуваючи відповідний фах, учень не просто опановує необхідні для подальшої професійної діяльності знання, а й вчиться вчитися. Процес постійного самовдосконалення, творчої активності і самостійності є життєво необхідним, позаяк сфера обслуговування – це галузь, яка потребує працівників, що вміють мислити креативно. Як слушно зазначає Л. Сліпчишин, належність до творчих професій ставить вимогу: особистість повинна брати активну участь у власному творчому розвитку, вміти шукати креативні ідеї та застосовувати креативні технології [18, 119].

Мова являє собою універсальну, креативну систему, оскільки відбиття світу у мові, взаємодія між мовою та мовцем є безперервним творчим процесом. Так, О. Потебня розглядав мову як особливий вид творчості, який передує усім іншим. Американський лінгвіст Н. Хомський слушно зауважив, що однією із сутнісних властивостей будь-якої мови є її творчий характер, а білоруський лінгвіст Б. Норман виокремлював особливу *креативну* функцію мови, йдеться зокрема про здатність мовних сутностей бути первинними щодо явищ об'єктивної дійсності. Сьогодні у межах мовознавчої науки сформувалась окрема галузь – креативна лінгвістика. Її засновник, О. Алейников, стверджує, що усі люди мають творчий потенціал, а завдяки мовотворчості його можна успішно розвивати, позаяк людина створює властиві лише їй словосполучення, речення, тексти [21, 11]. Мовна підготовка у ПТНЗ не повинна бути повністю підпорядкована вузьким кваліфікаційним завданням, що, без сумніву, суттєво збіднює, деформує мову, оскільки позбавляє її культурного, морально-етичного, креативного контексту. Так, надання сервісних і туристичних послуг є за свою суттю творчим процесом, особливо актуалізується роль творчого компонента в умовах жорсткої конкуренції. Крім того, творчість активізує роботу мислення і пам'яті. Тому, крім освоєння граматики, вивчення рідної мови в ПТНЗ сфери обслуговування повинно розвивати творче мислення майбутніх сервісних працівників.

Рідномовна освіта передбачає творчу роботу на уроках мови, а такі методисти як А. Богуш, М. Вашуленко, О. Савченко, та ін. віддають перевагу творчим завданням під час вивчення мови над іншими

видами завдань, оскільки саме творча праця дозволяє подолати інертність у мисленні, а відтак й у мовленні учнів, виробляє самостійність та ініціативність, розвиває комунікативно-креативні здібності. Розвитку креативних здібностей сприяють сучасні методики, а саме інтерактивне навчання, проблемний метод, метод проектів, ігрові і тренінгові вправи тощо. Важливою сферою широкої та вільної реалізації творчого потенціалу особистості є також спілкування, адже багато конструктивних ідей, думок виникають у процесі комунікації з іншими людьми. Сьогодні у межах мовознавчої науки сформувалась окрема галузь – креативна лінгвістика. Її засновник, О. Алейников, стверджує, що усі люди мають творчий потенціал, а завдяки мовотворчості його можна успішно розвивати, позаяк людина створює властиві лише їй словосполучення, речення, тексти [24]. Останнім часом науковці оперують терміном «лінгвокреативність», яку Ж. Горіна визначає як феномен мовленнєвого спілкування, що спонукає мовця до відкриття нових смислових зв'язків у відомому, передбачає мовленнєву активність та ініціативність, здібність до імпровізації [4, 100]. Саме з пробудження індивідуальної мовотворчості, на думку Л. Мацько та С. Єрмоленко, починається формування мовної особистості [9, 35]. У контексті сказаного перспективним вважаємо залучення учнів ПТНЗ до процесу термінотворення, мотивуючи це тим, що галузеві фахівців є активними учасниками формування фахового тезаурусу, авторами багатьох термінолексем, які згодом закріплюються у термінній системі і фіксуються у словниках.

О. Тертична виділяє три рівні становлення творчого мислення: 1) *інформаційний* – формування в учнів необхідних елементів інформаційної культури: уміння працювати з друкованими джерелами (підручниками, словниками, довідниками періодичними виданнями), технічними засобами (ПК, INTERNET), що активізує відповідні психічні (сприйняття, пам'ять) та розумові (аналіз, синтез, узагальнення) процеси; 2) *організаційний* – учні вчаться самостійно здобувати знання, уміння і навички на основі попередньо здобутих; 3) *евристичний* – учні знайомляться з методами рішення творчих завдань [20, 307-309]. Формуванню цього рівня творчого мислення також доцільно здійснювати на текстовій основі, адже мовленнєва діяльність – це передусім текстова діяльність. Творчими за своїм змістом можуть бути завдання до спеціально відібраних текстів. Різновидами таких вправ можуть бути: 1) робота із *ключовими*

словами, які характеризуються такими ознаками як: повторюваність в тексті, здатність вербального знака акумулювати інформацію, виражену цілим текстом, забезпечення смислової цілісності тексту. Учні можуть визначити ключові слова у пропонованому тексті, або навпаки за ключовими словами написати власний оригінальний текст. Ефективним завданням, що актуалізує творчі здібності учнів є робота з частинами цілого («Пазл»), наприклад: зібрати зв'язний текст з окремих фрагментів різних текстів; знайти відповідність між мікротемою і фрагментом тексту, котрі представлені на картках; укласти текст з розміщеними в хаотичному порядку речень.

Формування визначених професійних якостей засобами рідномовної освіти потребує розробки відповідного дидактичного забезпечення і методичного інструментарію, застосування якого сприятиме розвитку не окремої якості, а системи професійних якостей, адже між окремими професійними якостями встановлюється взаємозв'язок компенсаторного типу [8]. Крім того, за умови тісних позитивних взаємозв'язків у системі професійних якостей можливий процес їх взаємопосилення. Найбільш ефективними у процесі формування комунікативних і творчих якостей є *текстові, діалогові, ситуативно-мовленнєві технології* (форм і методів навчання).

Мовна підготовка у ПТНЗ передбачає використання різностильових текстів, однак з метою формування професійних якостей доцільно використовувати передусім фахові тексти, робота з якими дозволяє задовольнити інформаційно-пізнавальні потреби учнів, узагальнити і систематизувати їх знання про галузеву термінологію, розвивати уміння і навички читання з огляду на предметний і структурний рівні пропонованого тексту, доповнити учнівські знання з обраної спеціальності. Так, Є. Кулькіна підкреслює, що тексти за спеціальністю вважаються не лише основним джерелом для накопичення фахової термінології, але й засобом становлення та розвитку професійної майстерності та професійно орієнтованої ерудиції [11, 44].

Ефективне використання фахових текстів як навчального засобу можливе за умов їх правильного відбору, який здійснюватиметься з огляду на відповідні критерії. Г. Гринюк виділяє такі основні критерії: *змісту, мовні* критерії та *кількісні* критерії [5, 33]. Перший визначає цінність тексту як навчального матеріалу; від змісту тексту залежить рівень розуміння смислової інформації, результативність засвоєння термінологічної лексики та подальше її вживання у

професійному мовленні. Мовні критерії передбачають аналіз кількісних і якісних характеристик галузевої лексики, її граматичне оформлення та усвідомлення стилістичних рис тексту. Мовний критерій дозволяє ідентифікувати і виділити термінолексеми у тексті з огляду на їх лінгвістичні особливості (граматичні, структурні), проілюструвати функціонування термінів у різних контекстах, виділити їх лексико-семантичні розряди. Кількісний критерій передбачає визначення масиву текстів для репрезентації термінного мінімуму. Крім того, відібрані тексти повинні бути насичені граматичним матеріалом, який є обов'язковим для засвоєння у процесі вивчення української мови в ПТНЗ. Післятекстові завдання можуть бути репродуктивного та продуктивного характеру. Різновидами перших є: визначити мовні/стилістичні особливості тексту, пояснити орфограми і пунктограми тощо), що дозволяє актуалізувати знання з мовної теорії, терміновживання. Варіантами продуктивних завдань, що розвивають професійну грамотність, можуть бути: заміна виділених слів у тексті синонімами, синтаксичне конструювання (перебудову речень), доповнення тексту новою інформацією, зокрема фаховою, редагування; стилізації тексту, що передбачає опрацювання матеріалу з метою зміни його функційно-стильової приналежності. В основі розроблення такого типу завдань покладено методику роботи з паралельними текстами, яку лінгводидактика почерпнула з інструментарію корпусної лінгвістики. Наприклад, опрацювати текст рецепту страви, аби він набув ознак художнього стилю.

Така робота із текстом дає можливість учневі відкривати стилістичні особливості і можливості рідної мови. Ще однією перевагою використання текстового матеріалу є можливість організувати роботу фронтально, в групах і в парах.

Нагадаємо, що професійні якості, актуальні для сервісного працівника мають соціально-комунікативну природу, тому ці якості розкриваються й розвиваються у площині саме діалогічної взаємодії. Діалогові форми навчання передбачають суб'єкт-суб'єктні відносини, а розвиток професійних якостей забезпечується шляхом застосування в навчально-виховному процесі різноманітних форм співпраці. Саме діалоговими у своїй основі є інтерактивні технології, які мають значний потенціал для формування комунікативної, мовної, мовленнєвої, компетенцій, позаяк спонукають учнів думати, зіставляти матеріал, практично використовувати вивчене. На думку

сучасних дослідників О. Пометун та Л. Пироженко, сутність інтерактивних методів навчання полягає в організації навчання таким чином, аби практично усі учні були залучені до процесу пізнання [16]. Вибір конкретного інтерактивного методу залежить від теми, мети і завдань уроку. В процесі формування визначених професійних якостей доцільним та ефективним вважаємо використання ігрових методів. Вітчизняна лінгводидактика має значні здобутки з питань розробки і впровадження ігрових методів на заняттях з української мови. Зокрема різноаспектний аналіз ігрових методів здійснено у працях А. Алексюка, Н. Бабич, Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Караман, Н. Науменко, М. Пентелюк, Л. Пироженко, О. Пометун, О. Попової, Т. Семенов, Т. Симоненко та ін. Прикметно, що розуміння аналізованих методів, їх місце у методичній системі рідномовної освіти визначається по-різному: як пошуковий метод навчання; як метод ситуативного моделювання, що є вмотивованим, оскільки організація і проведення гри потребує опори на мовленнєву ситуацію. Однак більшість лінгводидактів справедливо відносять ігри до інтерактивних технологій, які передбачають активну взаємодію усіх учасників педагогічного процесу. Так, О. Пометун та Л. Пироженко розглядають ігри у межах інтерактивних технологій ситуативного моделювання [16]. М. Пентелюк визначає різноманітні ігри як навчальну модель міжособистісного групового спілкування і специфічну організаційну форму навчання усного мовленнєвого спілкування, що дозволяє реалізувати комунікативно-діяльнісне навчання у рідномовній освіті, тому і методи, що використовуються під час такого навчання – дискусія, гра, моделювання виробничих та професійних ситуацій – кваліфікує як інтерактивні [14, 130].

У процесі гри моделюється ситуація, яка дозволяє ставити і давати відповіді на складні (проблемні) професійні питання, налагоджувати взаємодію між суб'єктами професійної діяльності. Ігровий простір є навчальною альтернативою професійної реальності і дозволяє відпрацьовувати певні ролі, що надзвичайно актуально для досліджуваної сфери, позаяк комунікація в контактній зоні «працівник сфери послуг – споживач послуг» є рольовою або особистісно-рольовою. Різновидів і варіантів ігор є безліч; з метою формування в учнів ПТНЗ системних знань галузевої термінології, умінь і навичок нормативного терміновживання пропонує гру «Візуальний словник».

Пропонована методика – має ігрову основу, а також активізує творчий потенціал учнів, сприяє формуванню терміної компетенції, умінь і навичок знаходити спільну мову зі колегами та споживачами. *Мета* гри: учні (група учнів) повинні дати визначення усіх пропонованих термінів. Застосування даної методики має кілька етапів: 1. Мозковий штурм. Учні записують на стікерах професійні слова/ вирази, причому це можуть бути не лише кодифіковані терміни, а й професіоналізми, жаргонізми, сленгізми, аббревіатури, які активно функціонують у даному професійному середовищі. Застосування мозкового штурму дозволяє учням вільно висловлювати свої пропозиції в контексті запропонованої проблеми, розвиває такі якості як ініціативність впевненість у собі, креативність. 2. Учні наклеюють стікери зі словами на стіну, перечитують їх і вибирають ті лексеми, які найчастіше уживаються у професійному мовленні. 3. Укладання словника: відібрані лексеми розміщують на дошці, дають їм визначень, з'ясовують граматичні характеристики, сполучуваність з іншими словами (лексичну валентність). На цьому етапі доречно запропонувати учня різні способи тлумачення термінів. Так, основними прийомами семантизації слів є: пояснення значення за допомогою наочності, описове пояснення, семантизація за допомогою однокореневих слів, термінів-синонімів / антонімів, використання контексту, тлумачення тощо. Відомо, що мовно-мовленнєва підготовка неможлива без використання на заняттях з української мови різнотипних словників. Такий візуальний словник може бути своєрідною альтернативою традиційним тезаурусам, а також електронним словникам, розроблення й укладання яких лише розпочалось у нашому освітньому просторі. Підкреслимо, що організація навчального процесу у формі гри не повинна усувати з педагогічної практики мовника інших методів, однак використання змодельованих ситуацій сприяють закріпленню і нагромадженню необхідних знань, відпрацюванню стійких навичок та вмінь.

Рідномовна освіта сприяє розвитку як особистісних, так і професійних якостей учнів ПТНЗ. Аналіз специфіки професійної діяльності у сфері побутового обслуговування дозволив визначити групи професійних якостей, розвиток яких є перспективним у процесі рідномовної підготовки; з'ясувати концептуальні підходи і основні напрямки формування виокремлених професійних якостей на заняттях з української мови. Доведено, що формування і розвиток

комунікативних і творчих якостей майбутніх сервісних працівників потребує застосування аудіативних, текстових інтерактивних методів навчання, що дозволяє формувати фахівця принципово нового типу, здатного стати суб'єктом професійної діяльності, мислити нестандартно, породжувати якісно нові духовні та матеріальні цінності суспільного значення, самонавчатися, підвищувати свою кваліфікацію.

Використана література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ „Академія”, 2009. – 376 с.
2. Гапонова С. В. Навчання розуміння аудіотекстів учнів старших класів середньої школи / С. В. Гапонова // Іноземні мови. – 1996. – № 2. – С. 15 – 18.
3. Гез Н. И. Система упражнений и последовательность развития речевых учений // Иностранные языки в школе. – 1969. – №6. – С. 28-35.
4. Горіна Ж. Д. Лінгвокреативність у мовленнєвій репрезентації елітарної мовної особистості / Ж. Д. Горіна / Вісник Луганського національного педагогічного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (Педагогічні науки). – 2011. – № 15 (226). – С. 94 – 102.
5. Гринюк Г. А. Відбір навчального матеріалу для формування англомовної лексичної компетенції у студентів-економістів / Г. А. Гринюк, Ю. А. Семенчук // Іноземні мови. – 2007. – № 2 – С. 30 – 34.
6. Гуць М. В. Українська мова у професійному спілкуванні: навчальний посібник / М. В. Гуць, І. Г. Олійник, І. П. Ющук. – К. : Міжнародна агенція «BeeZone», 2004. – 336 с.
7. Довженко І. В. Формування культури україномовного спілкування у майбутній професійній діяльності фахівців сфери обслуговування: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Інна Віталіївна Довженко. – Херсон, 2008. – 20 с.
8. Долгова В. И. Инвариантность профессионально важных качеств : Монография / В. И. Долгова, В. К. Шаяхметова – Челябинск : ООО «Издательство РЕКПОЛ», 2009. – 314 с.
9. Єрмоленко С. Я. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько // Початкова школа. – 1995. – № 1. – С. 33 – 37.
10. Іванова Н. Г. Формування професійно важливих якостей – важлива умова успішного виховання майбутніх фахівців / Н. Г. Іванова // Педагогічний дискурс. – 2012. – Вип. 12. – С. 163 – 166.
11. Кулькіна Є. А. Прийоми роботи з навчальними текстами з англійської мови на перед текстовому етапі / Є. А. Кулькіна. // Іноземні мови в школі. – 2007. – № 5. – С. 44
12. Лобур М. С. Формування професійно значущих якостей майбутніх молодших спеціалістів сфери харчування : автореф. дис... канд. пед наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. С. Лобур;

Центральний ін-т післядипломної педагогічної освіти АПН України. – К., 2006. – 21 с.

13. Лозниця В. С. Мистецтво слухати і схилити до своєї думки / В.С. Лозниця // Психологія менеджменту. – К. : Екс Об, 2000. – С. 129 – 131.
14. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за ред. М. І. Пентилюк : М. І. Пентилюк, С. О. Карман, О. В. Караман та ін. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
15. Методика преподавания русского языка : Учебник для студентов высш. учеб. заведений / М. Т. Баранов [и др.] Под. ред. М. Т. Баранова. – М. : Изд. центр «Академия», 2000. – 368 с.
16. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук-метод. посіб./ О. І. Пометун, Л. В. Пироженко; за ред.. О. І. Пометун. – К.: Вид-во А.С.К., 2004. – 192 с.
17. Сисоева С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня : монографія / С. О. Сисоева. – К. : Полиграфкнига, 1996. – 406 с.
18. Сліпчишин Л. Виховання особистісної креативності в учнів професійно-технічних навчальних закладів / Л. Сліпчишин // Педагогіка і психологія професійної освіти : науковий пошук, проблеми, перспективи : матеріали науково-практичної конференції (у рамках Всеукраїнського фестивалю науки) (23 квітня 2013р.). – Львів : СПОЛОМ, 2013. – С. 119-122.
19. Теорія і практика навчання української мови в старших класах / О. М. Горошкіна. – Х. : Вид.група «Основа». – 2012. – 171 с.
20. Тертична О. В. Розвиток творчого мислення учнів в процесі викладання спецдисциплін в ПТНЗ // Професійне становлення особистості : Проблеми і перспективи : Матеріали II міжнародної конференції. – Хмельницький : ТУП, 2003. – 438 с.
21. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Под общ. ред. В. А. Звегинцева. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1972. – 259 с.
22. Хорошковська О. Н. Формування комунікативних умінь в учнів початкових класів на уроках української мови як державної // Педагогічна і психологічна науки в Україні: збірник наук. Праць : в 5 т. – Т. 3: Загальна середня освіта. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 432 с.
23. Щадриков В. Д. Новая модель специалиста:: инновационная подготовка и компетентностный подход / В. Д. Щадриков // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 26 – 31.
24. Aleinikov, A. G. (1990) Creative Pedagogy and Creative MetaPedagogy, The Progress of Education, Vol. LXV, No. 12, 274 – 280.